

تحلیل وضعیت تپه بتکی الشتر در عصر مفرغ (مبتنی بر یافته‌های سفالی حاصل از گمانه‌زنی به منظور تعیین حریم و بررسی سطحی)

مهدی حیدری^I

(صص: ۱۸ - ۷)

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۴/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۶/۲۹

چکیده

تپه بتکی یکی از شناخته شده‌ترین محوطه‌های باستانی شهرستان الشتر است و این به سبب بررسی‌هایی بوده که از حدود ۸۰ سال پیش تاکنون در این محوطه باستانی صورت گرفته است. بررسی‌های اولیه در این تپه باستانی نشان‌دهنده وجود ادوار فرهنگی از دوران پیش از تاریخ، تاریخی و اسلامی است. در این ارتباط و در جهت حفاظت از تپه باستانی بتکی، نگارنده از سوی میراث فرهنگی استان لرستان در مردادماه ۱۳۹۷ ش. مأموریت بررسی و گمانه‌زنی به منظور تعیین عرصه و حریم این تپه را یافت. بررسی سطحی و گمانه‌زنی در این تپه از ۷ تا ۲۰ مردادماه ادامه یافت. در این مدت تپه به دقت مورد بررسی قرار گرفت و ۱۷ گمانه ۱/۵ در ۱/۵ متر در جهات مختلف تپه ایجاد شد. در طی بررسی سطحی محوطه، هدف، ثبت دقیق یافته‌های فرهنگی نواحی مختلف تپه بود. برای این منظور، تپه به ۵ ناحیه شمال، غرب، جنوب، شرق و مرکز تقسیم و هر ناحیه به دقت بررسی شد. هدف از این کار، تفکیک نواحی مختلف تپه جهت ثبت یافته‌های فرهنگی و تشخیص تراکم مواد فرهنگی ادوار مختلف در هر ناحیه از تپه بتکی بود. بنابراین بررسی وجود دوره مفرغ در تپه بتکی و همچنین بررسی تپه ب منظور تحلیل پراکنش مواد فرهنگی مربوط به این دوره در نواحی مختلف آن، از مهم‌ترین اهداف این پژوهش است. در این تحقیق، ۲۲ نمونه سفال عصر مفرغ گردآوری شده از بررسی سطحی و کاوش تعیین عرصه و حریم تپه بتکی مورد مطالعه و گونه‌شناسی قرار گرفته است. این تعداد سفال از میان ۳۳۰ نمونه سفال به دست آمده از گمانه‌زنی و بررسی سطحی تپه انتخاب شده‌اند؛ یعنی تنها ۲۲ نمونه سفال مربوط به دوره مفرغ بوده است. بنابراین با وجود وسعت نسبتاً زیاد تپه بتکی و غنای فرهنگی آن در ادوار بعد، در دوره مفرغ چندان قابل توجه نیست.

کلیدواژگان: تپه بتکی، الشتر، عصر مفرغ، سفال، گونه‌شناسی.

مقدمه

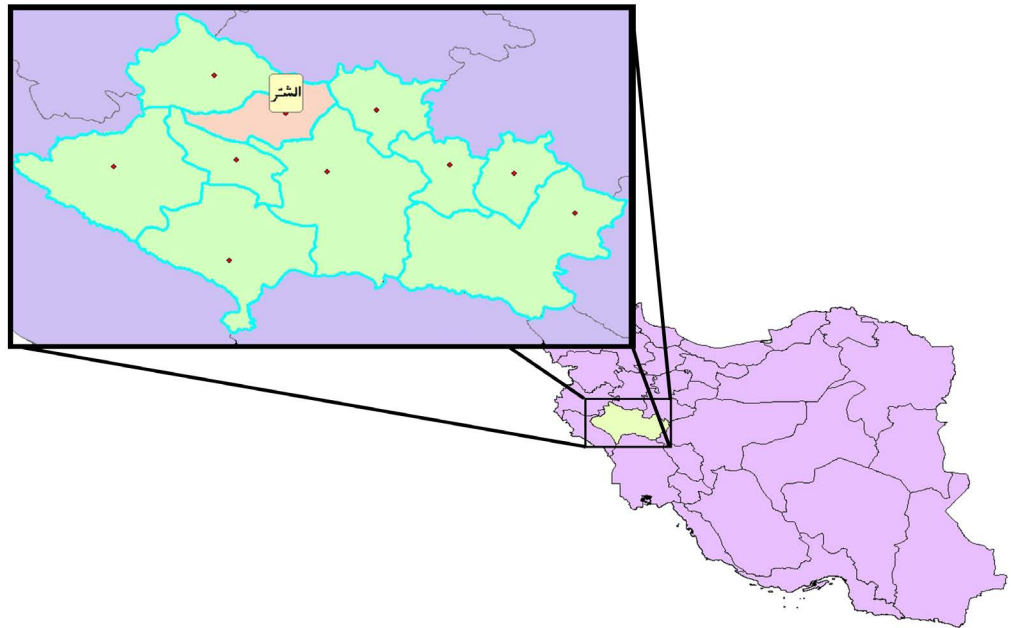
همواره یکی از دغدغه‌های اصلی پژوهشگران عرصه باستان‌شناسی، ترسیم گاه‌نگاری و وضعیت استقرار محوطه‌های مختلف در هر ناحیه بوده است. اساساً مبنای هر تحلیلی در باستان‌شناسی گاه‌نگاری است که در طول دهه‌ها کار و فعالیت باستان‌شناسی به وجود آمده است. در واقع بررسی که در این محوطه صورت گرفت، بخشی از یک پروژه بزرگ‌تر باستان‌شناسی شامل گمانه‌زنی به منظور تعیین عرصه و حریم بوده است. در طی عملیات گمانه‌زنی به منظور تعیین عرصه و حریم تپه بتکی، ۱۷ گمانه ۱/۵ در ۱/۵ متر دور تا دور این تپه کاوش شد. پس از بررسی و کاوش‌های انجام شده، در مجموع ۳۳۰ نمونه سفال به دست آمد که از این تعداد ۲۲ نمونه مربوط به عصر مفرغ بود. سفال‌های گردآوری شده در این پژوهش مورد گونه‌شناسی قرار گرفته است. بنابراین بررسی وضعیت تپه بتکی در عصر مفرغ از نظر وجود مراحل مختلف گودین III و همچنین پراکنش مواد فرهنگی عصر مفرغ در نواحی مختلف تپه از مهم‌ترین اهداف این پژوهش است. از طرفی به سبب فاصله حدود ۳ کیلومتری تپه بتکی با تپه‌گیران (بزرگ‌ترین تپه باستانی دشت الشتر) فرضیه مکان مرکزی و پیرامونی نیز مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

لازم به ذکر است که تپه بتکی یکی از شاخص‌ترین محوطه‌های باستانی و تاریخی دشت الشتر از نظر وسعت و غنای فرهنگی است. پیش از این مطالعه، بررسی‌های متعددی در این محوطه صورت گرفته است. در الشتر و در تپه بتکی پیش از همه اورل استاین به بررسی باستان‌شناسی پرداخته است (Stien, ۱۹۴۰). کلرگاف در طی بررسی‌های باستان‌شناسی که در شمال لرستان در سال‌های ۱۹۶۳-۱۹۶۷ م. داشت، از الشتر و تپه بتکی نیز بازدید کرد (Goff, ۱۹۷۱). لویی و اندنبرگ به بررسی محوطه‌های باستانی دشت الشتر پرداخت که طی آن برخی از محوطه‌های الشتر از جمله تپه‌گیران، تپه بتکی و چغابال را معرفی کرد (واندنبرگ، ۱۳۷۹: ۹۵). در سال ۱۳۴۸ ش. حمید ایزدپناه با هدف معرفی آثار باستانی لرستان، تعداد قابل توجهی از آثار شهرستان الشتر و از جمله تپه بتکی را معرفی کرد و بعدها تحت عنوان کتابی با عنوان «آثار باستانی و تاریخی لرستان» در سه جلد به چاپ رساند (ایزدپناه، ۱۳۷۶: ۲۷۴). در سال ۱۳۷۶ ش. علی سجادی از طرف میراث فرهنگی استان لرستان مأموریت مطالعه و بررسی شهرستان الشتر را یافت. تپه بتکی در طی بررسی که سجادی در این فصل داشت، مورد بررسی قرار گرفت (سجادی، ۱۳۷۶). علاوه بر این در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶ ش. داوود داوودی در طی دو فصل به مطالعه آثار باستانی و تاریخی شهرستان الشتر پرداخت (داوودی، ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶). در فصل اول بررسی داوودی در شهرستان الشتر، تپه بتکی مورد بررسی قرار گرفته است (داوودی، ۱۳۸۵: ۲۴۰-۲۳۵).

جغرافیا و وضعیت توپوگرافی تپه بتکی

شهرستان الشتر یکی از ۱۱ شهرستان استان لرستان است که در شمال این استان قرار دارد. بخش مرکزی این شهرستان شامل دشتی نسبتاً وسیع با نام «دشت الشتر» است. تپه بتکی در شمال غربی دشت الشتر و در جوار روستایی به همین نام قرار گرفته است (تصویر ۱). تپه بتکی شامل یک برآمدگی طبیعی بوده که مرتفع‌ترین نقطه آن در مرکز تپه ۱۶۰۲ متر از سطح آب‌های آزاد ارتفاع دارد. وضعیت توپوگرافی تپه بتکی به گونه‌ای است که ارتفاع تپه نسبت به زمین‌های پیرامون در سمت شمال با شیب بیشتر و در جهات دیگر با شیب کمتری است. ارتفاع تپه نسبت به زمین‌های پیرامون در سمت جنوب در حدود ۴ متر بوده و این درحالی است که اختلاف ارتفاع در سمت شمال و شرق تپه نسبت به پیرامون به ۱۲ متر نیز می‌رسد (تصاویر ۲ و ۳). با توجه به این وضعیت، خودنمایی و بیرون زدگی تپه از سمت شمال بیشتر بوده و در سمت

جنوب کمتر است. ساخت‌وسازهای متعددی که در دوره معاصر بر روی تپه انجام شده، موجب گردیده تا سطح تپه به شدت مضطرب گردد. این ساخت‌وسازها علاوه بر اینکه توپوگرافی تپه را تغییر داده‌اند، صدمات جبران‌ناپذیری نیز به بافت تاریخی و فرهنگی تپه وارد کرده‌اند. دیوار خانه‌های گلی با خاک تپه ساخته شده و به وضوح بقایای فرهنگی در میان مصالح به‌کاررفته دیده می‌شود. تپه بتکی در تاریخ ۱۳۸۰/۷/۱۰ به شماره ۴۰۶۹ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده است (پازوکی و شادمهر، ۱۳۸۴: ۴۰۹).

تصویر ۱. موقعیت شهرستان الشتر در غرب ایران (نگارنده، ۱۳۹۷).

تصویر ۲. موقعیت تپه بتکی در شهرستان الشتر (نگارنده، ۱۳۹۷).

تصویر ۳. تصویر هوایی تپه بتکی (Google earth, 2018).

یافته‌های بررسی سطحی

پیش از هر اقدامی، هیئت گمانه‌زنی لازم دید که سطح تپه بتکی را بررسی پیمایشی کند. این کار از چند نظر دارای اهمیت بود:

- بررسی تراکم مواد فرهنگی در نواحی مختلف تپه.
 - بررسی دوره‌های فرهنگی موجود در تپه بتکی.
- برای این منظور، هیئت گمانه‌زنی به ۵ گروه تقسیم شدند. این ۵ گروه در ۵ ناحیه تپه اقدام به بررسی کردند. ۵ ناحیه تپه شامل: جنوب تپه، شرق تپه، شمال تپه، غرب تپه و مرکز تپه بود (تصویر ۴).

تصویر ۴. نواحی مختلف مورد بررسی در تپه بتکی (نگارنده، ۱۳۹۷).

جنوب تپه: این ناحیه از تپه شامل دامنه جنوبی تپه از محور جنوب غرب تا محور جنوب شرق تپه است. این ناحیه دارای آثار سطحی نسبتاً زیادی است. بنابراین مواد فرهنگی نسبتاً زیادی از این ناحیه گردآوری شد، اما پس از پالایش مواد، ۱۳ نمونه از آن‌ها قابل طراحی و گونه‌شناسی بود. مواد فرهنگی گردآوری شده عمدتاً شامل قطعات ظروف سفالی مربوط به ادوار مس سنگی، مفرغ، تاریخی و اسلامی است.

شرق تپه: این ناحیه شامل دامنه شرقی تپه بتکی از محور جنوب شرقی تا محور شمال شرقی است. این ناحیه نیز دارای آثار سطحی نسبتاً زیادی است. بنابراین مواد فرهنگی نسبتاً زیادی از این ناحیه گردآوری شد، اما پس از پالایش مواد، ۱۴ نمونه از آن‌ها قابل طراحی و گونه‌شناسی بود. مواد فرهنگی عمدتاً شامل قطعات ظروف سفالی مربوط به ادوار تاریخی و اسلامی است.

شمال تپه: این ناحیه از تپه شامل دامنه شمالی تپه از محور شمال شرق تا شمال غرب تپه است. مواد فرهنگی سطحی در این ناحیه تپه بتکی به شدت کمیاب است. بنابراین مواد فرهنگی اندکی از این ناحیه گردآوری شد که پس از پالایش مواد، تنها یک نمونه از آن‌ها قابل طراحی و گونه‌شناسی بود که مربوط به دوره اسلامی است.

غرب تپه: این ناحیه شامل دامنه غربی تپه بتکی از محور شمال غرب تا محور جنوب غربی است. این ناحیه تپه دارای آثار سطحی پراکنده‌ای است. بنابراین از این ناحیه تعدادی از قطعات ظروف سفالی گردآوری شد که پس از پالایش مواد، ۶ نمونه از آن‌ها قابل طراحی و گونه‌شناسی بود. این آثار مربوط به ادوار مس سنگی، مفرغ، تاریخی و اسلامی هستند.

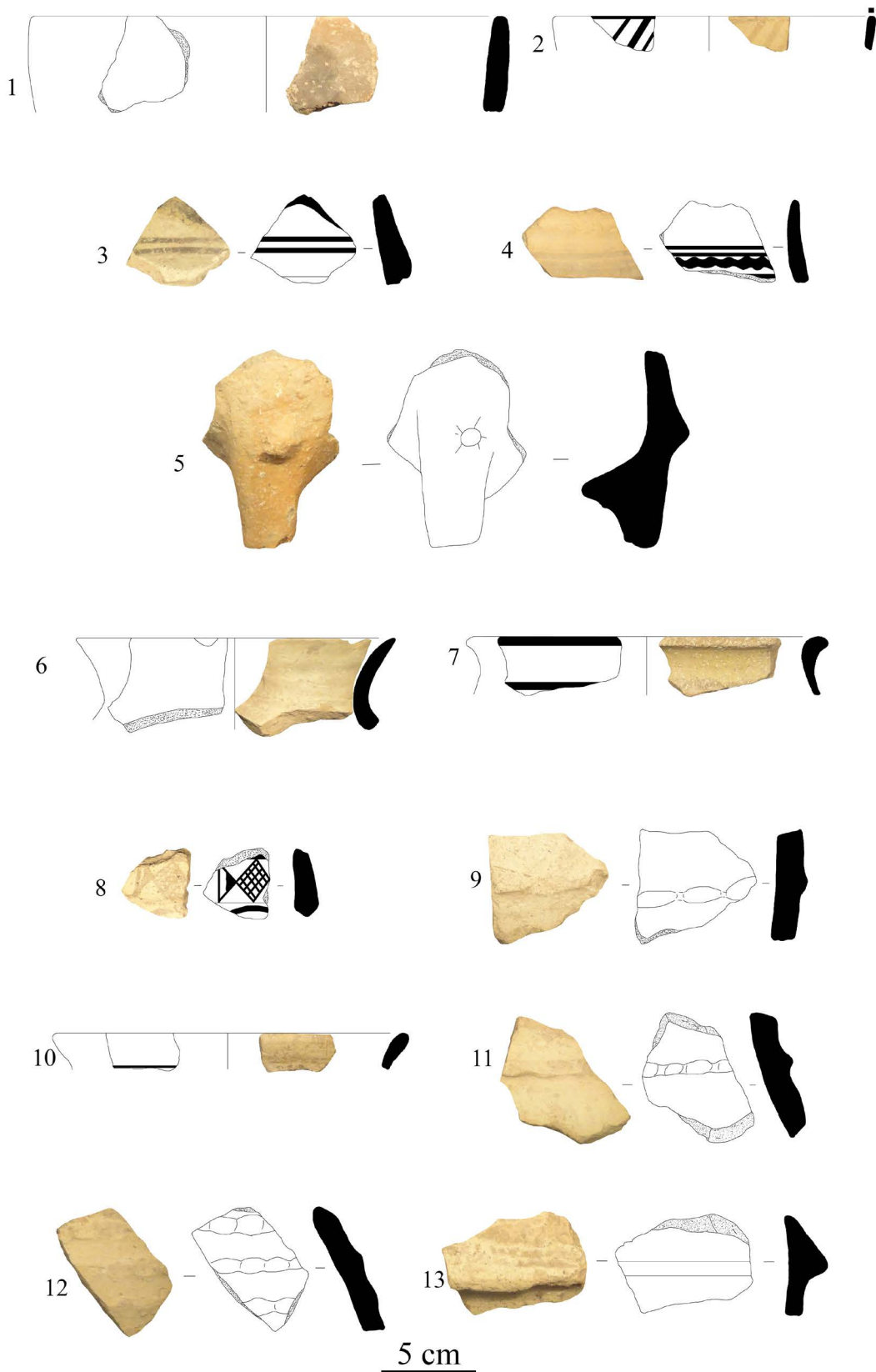
مرکز تپه: این ناحیه شامل مرکز تپه است. بیشترین تراکم مواد فرهنگی در این ناحیه تپه است. در این ناحیه علاوه بر پراکنش طبیعی مواد فرهنگی بر سطح تپه، به سبب استفاده از خاک تپه جهت ساخت و ساز، بر روی دیوارهای گلی بناهای قدیمی آثار مواد فرهنگی از قبیل سفال و ابزارهای سنگی به وضوح دیده می‌شود. سفال‌ها مربوط به ادوار مس سنگی، مفرغ، تاریخی و اسلامی هستند. علاوه بر این، یک نمونه ابزار سنگی متعلق به دوره مس سنگی نیز ارائه شده است.

یافته‌های سفالی عصر مفرغ تپه بتکی

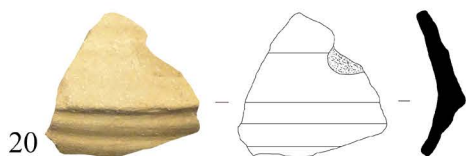
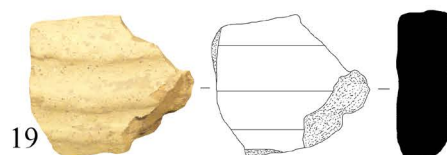
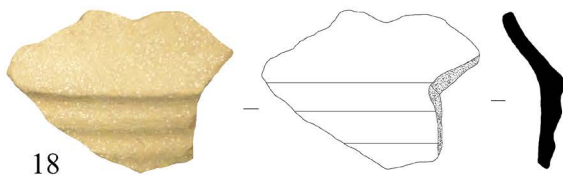
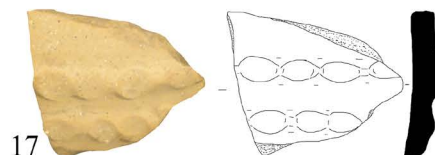
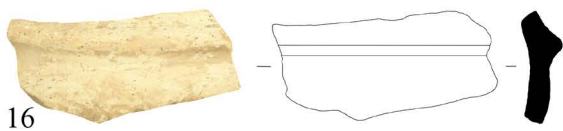
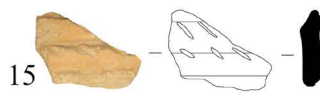
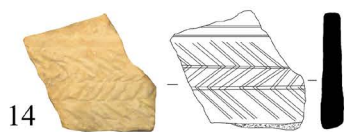
همان‌طور که گفته شد، جهت تعیین عرصه و حریم تپه بتکی ۱۷ گمانه در جهات مختلف کاوش شد. از این تعداد گمانه ۱۶ نمونه سفال مربوط به عصر مفرغ به دست آمد. این یافته‌ها به ترتیب ۱ نمونه از گمانه T.T.A، ۱ نمونه از گمانه T.T.D، ۲ نمونه از گمانه T.T.F، ۵ نمونه از گمانه T.T.G، ۵ نمونه از گمانه T.T.G۱، ۱ نمونه از گمانه T.T.G۲ و ۱ نمونه از گمانه T.T.H به دست آمده است (کاتالوگ ۱ و ۲؛ جدول ۱). علاوه بر یافته‌های سفالی گمانه‌ها، تعداد ۶ نمونه سفال از بررسی سطحی نیز به دست آمد. بنابراین از مجموع ۱۷ گمانه کاوش شده و بررسی سطحی، ۲۲ نمونه سفال مربوط به عصر مفرغ به دست آمده است.

نتیجه‌گیری

کل یافته‌های سفالی حاصل از بررسی سطحی و کاوش تعیین عرصه و حریم تپه بتکی ۳۳۰ نمونه بوده که از این تعداد تنها ۲۲ نمونه مربوط به دوره مفرغ است. گونه‌شناسی سفال‌های عصر مفرغ تپه بتکی نشان می‌دهد که مراحل III:۴ و III:۲ گودین در تپه بتکی وجود دارد. این در حالی است که سفال‌های مربوط به این دو مرحله نیز در تپه بتکی به نسبت خیلی کم است. در این دوره در دشت الشتر تپه‌گیران به فاصله ۳ کیلومتری از تپه بتکی دارای ۱۳ هکتار وسعت و همچنین دارای انواع سفال مربوط به عصر مفرغ است (شاخت، ۱۳۸۲؛ حیدری و همکاران،

کاتالوگ ۱. سفال عصر مفرغ میانی و جدید تپه بتکی (نگارنده، ۱۳۹۷).

5 cm

کاتالوگ ۲. سفال عصر مفرغ میانی و جدید تپه بتکی (نگارنده، ۱۳۹۷).

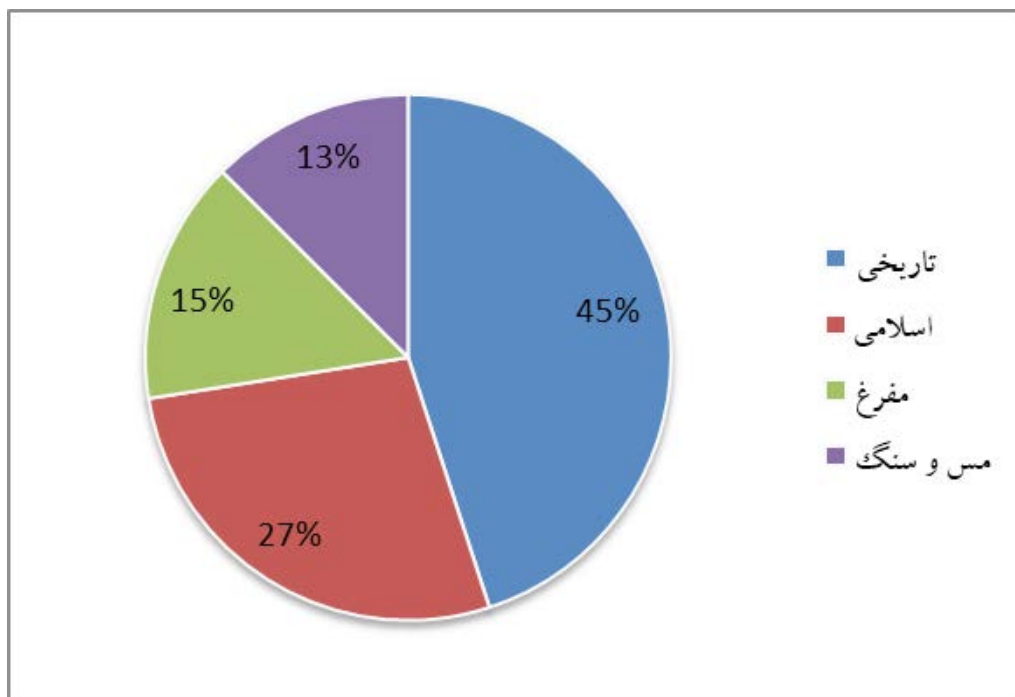
جدول ۱. سفال عصر مفرغ تپه بتکی (نگارنده).

شماره	توصیف سفال	مکان	دوره	قابل مقایسه
۱	لبه، 10 mm ضخامت، کیفیت متوسط، دست‌ساز، پخت کافی، شاموت کانی، رنگ درون نخودی، رنگ خمیره نارنجی، رنگ بیرون نخودی، پوشش درون گلی رقیق، پوشش بیرون گلی رقیق.	بررسی سطحی جنوب تپه	مفرغ میانی (گودین 4:III)	Henrickson, 1986: 37
۲	بدنه، 5 mm ضخامت، ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، شاموت کانی، رنگ درون آجری، رنگ خمیره نخودی، رنگ بیرون نخودی، پوشش درون گلی رقیق، پوشش بیرون گلی رقیق، تزئین منقوش رنگی.	بررسی سطحی جنوب تپه	مفرغ جدید (گودین 2:III)	Henrickson, 1984: 656
۳	بدنه، 13 mm ضخامت، کیفیت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، شاموت کانی، رنگ درون نخودی، رنگ خمیره آجری، رنگ بیرون نخودی، پوشش درون گلی رقیق، پوشش بیرون گلی رقیق، تزئین منقوش رنگی.	بررسی سطحی جنوب تپه	عصر مفرغ (گودین 2:III)	Henrickson, 1986: 37
۴	بدنه، 9 mm ضخامت، کیفیت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، شاموت کانی، رنگ درون آجری، رنگ خمیره آجری، رنگ بیرون نارنجی، تزئین منقوش رنگی.	بررسی سطحی جنوب تپه	مفرغ میانی و جدید (گودین III)	Henrickson, 1986: 33-39
۵	دسته، 12 mm ضخامت، کیفیت متوسط، دست‌ساز، پخت کافی، شاموت کانی، رنگ درون نارنجی، رنگ خمیره سیاه، رنگ بیرون سیاه.	گمانه T.T.H	مفرغ جدید (گودین 2:III)	Henrickson, 1986: 39
۶	لبه، 7 mm ضخامت، کیفیت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، شاموت کانی-گیاهی، رنگ درون نخودی، رنگ خمیره نارنجی، رنگ بیرون نخودی، پوشش درون گلی رقیق، پوشش بیرون گلی رقیق.	بررسی سطحی غرب تپه	مفرغ جدید (گودین 2:III)	Henrickson, 1986: 39
۷	لبه، 7 mm ضخامت، کیفیت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، شاموت کانی، رنگ درون آجری، رنگ خمیره آجری، رنگ بیرون آجری، پوشش بیرون لعاب.	بررسی سطحی مرکز تپه	مفرغ میانی و جدید (گودین III)	Henrickson, 1986: 33-39
۸	بدنه، 12 mm ضخامت، کیفیت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، شاموت کانی، رنگ درون آجری، رنگ خمیره آجری، رنگ بیرون نخودی، پوشش بیرون گلی رقیق، تزئین منقوش رنگی.	گمانه T.T.A	مفرغ میانی (گودین 4:III)	Henrickson, 1984: 588-590
۹	بدنه، 12 mm ضخامت، کیفیت متوسط، دست‌ساز، پخت کافی، شاموت کانی، رنگ درون نخودی، رنگ خمیره نخودی، رنگ بیرون نخودی، تزئین نقش افزوده.	گمانه T.T.D	مفرغ میانی (گودین 4:III)	Henrickson, 1984: 602
۱۰	لبه، 6 mm ضخامت، ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، شاموت کانی، رنگ درون آجری، رنگ خمیره آجری، رنگ بیرون نخودی، پوشش بیرون گلی رقیق.	گمانه T.T.F	مفرغ میانی و جدید (گودین III)	Henrickson, 1986: 33-39
۱۱	بدنه، 7 mm ضخامت، کیفیت متوسط، دست‌ساز، پخت کافی، شاموت کانی، رنگ درون قرمز، رنگ خمیره قرمز،	گمانه T.T.F	مفرغ میانی (گودین 4:III)	Henrickson, 1984: 602

			رنگ بیرون نخودی، پوشش بیرون گلی رقیق، تزئین نقش افزوده.
Henrickson, 1984: 602	مفرغ میانی (گودین 4:III)	گمانه T.T.G	۱۲ بدنه، 12 mm ضخامت، کیفیت متوسط، دست ساز، پخت کافی، شاموت کانی، رنگ درون آجری، رنگ خمیره آجری، رنگ بیرون آجری، تزئین نقش افزوده.
Henrickson, 1986: 33-39	مفرغ میانی و جدید (گودین III)	گمانه T.T.G	۱۳ بدنه، 8 mm ضخامت، کیفیت متوسط، دست ساز، پخت کافی، شاموت کانی، رنگ درون قرمز، رنگ خمیره قرمز، رنگ بیرون قرمز، تزئین نقش کنده.
Henrickson, 1984: 636	مفرغ جدید (گودین 2:III)	گمانه T.T.G	۱۴ بدنه، 8mm ضخامت، کیفیت متوسط، دست ساز، پخت کافی، شاموت کانی، رنگ درون نخودی، رنگ خمیره نخودی، رنگ بیرون نخودی، پوشش بیرون گلی رقیق.
Henrickson, 1984: 636	مفرغ جدید (گودین 2:III)	گمانه T.T.G	۱۵ بدنه، 12 mm ضخامت، کیفیت متوسط، چرخ ساز، پخت کافی، شاموت کانی، رنگ درون آجری، رنگ خمیره آجری، رنگ بیرون نخودی، پوشش بیرون گلی رقیق.
Henrickson, 1986: 33-39	مفرغ میانی و جدید (گودین III)	گمانه T.T.G	۱۶ بدنه، 10 mm ضخامت، کیفیت متوسط، دست ساز، پخت کافی، شاموت کانی، رنگ درون قهوه‌ای، رنگ خمیره قهوه‌ای، رنگ بیرون قهوه‌ای، تزئین نقش کنده.
Henrickson, 1984: 602	مفرغ میانی (گودین 4:III)	گمانه T.T.G1	۱۷ کف، 7 mm ضخامت، کیفیت متوسط، چرخ ساز، پخت کافی، شاموت کانی، رنگ درون خاکستری، رنگ خمیره خاکستری، رنگ بیرون خاکستری.
Henrickson, 1986: 33-39	مفرغ میانی و جدید (گودین III)	گمانه T.T.G1	۱۸ بدنه، 9 mm ضخامت، کیفیت متوسط، چرخ ساز، پخت کافی، شاموت کانی، رنگ درون نارنجی، رنگ خمیره آجری، رنگ بیرون نخودی، پوشش گلی رقیق، تزئین نقش افزوده.
Henrickson, 1986: 33-39	مفرغ میانی و جدید (گودین III)	گمانه T.T.G1	۱۹ کف، 9 mm ضخامت، کیفیت متوسط، چرخ ساز، پخت کافی، شاموت کانی، رنگ درون نخودی، رنگ خمیره نخودی، رنگ بیرون نخودی، تزئین نقش کنده.
Henrickson, 1986: 33-39	مفرغ میانی و جدید (گودین III)	گمانه T.T.G1	۲۰ بدنه، 23 mm ضخامت، خشن، چرخ ساز، پخت کافی، شاموت کانی، رنگ درون آجری، رنگ خمیره آجری، رنگ بیرون آجری، تزئین نقش کنده.
Henrickson, 1986: 39	مفرغ جدید (گودین 2:III)	گمانه T.T.G1	۲۱ پایه، 20 mm ضخامت، کیفیت متوسط، دست ساز، پخت ناکافی، شاموت کانی، رنگ درون قهوه‌ای، رنگ خمیره خاکستری، رنگ بیرون قهوه‌ای.
Henrickson, 1984: 636	مفرغ جدید (گودین 2:III)	گمانه T.T.G2	۲۲ بدنه، 10 mm ضخامت، کیفیت متوسط، دست ساز، پخت کافی، شاموت کانی، رنگ درون آجری، رنگ خمیره آجری، رنگ بیرون آجری.

۱۳۹۴)؛ بنابراین به نظر می‌رسد که تپه بتکی در عصر مفرغ نسبت به تپه‌گیران، استقراری پیرامونی بوده است (تصویر ۵).

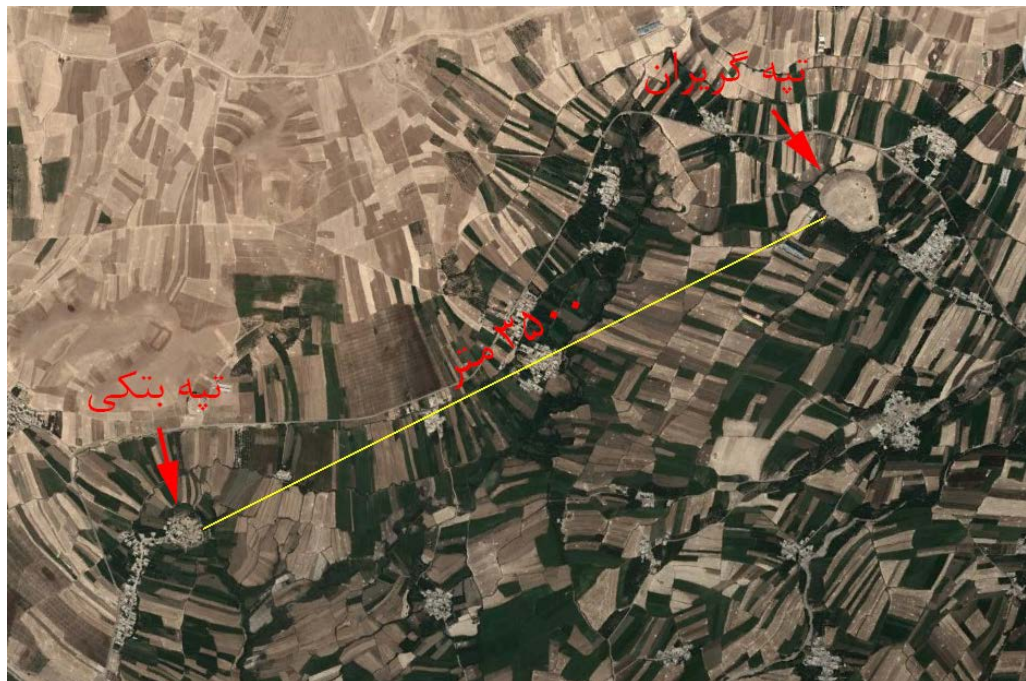
از سویی دیگر بررسی‌های انجام‌شده در تپه بتکی گویای غنای فرهنگی این تپه باستانی است. آثار سطحی نشان‌دهنده وجود ادوار فرهنگی پیش‌ازتاریخ، تاریخی و اسلامی است. از تعداد ۴۱ نمونه مواد گونه‌شناسی شده در بررسی سطحی تپه بتکی، ۱۸ نمونه مربوط به دوران تاریخی، ۱۱ نمونه دوره اسلامی، ۶ نمونه مفرغ و ۵ نمونه دوره مس‌سنگی است. بنابراین بیشترین مواد گونه‌شناسی شده مربوط به دوران تاریخی و عمدتاً دوره اشکانی است. بررسی‌های سطحی تپه بتکی نشان داد که مواد فرهنگی در تمامی نواحی سطح تپه و دامنه‌های پیرامون تپه وجود دارد. با وجود این در نواحی مختلف تپه، تراکم مواد فرهنگی متفاوت است. در رأس تپه، دامنه جنوبی و دامنه شرقی تپه بیشترین تراکم مواد وجود دارد و در دامنه‌های شمالی و غربی کمترین مواد سطحی دیده می‌شود. همچنین بررسی‌های تپه بتکی نشان داد که ادوار فرهنگی در نواحی مختلف پراکنش متفاوتی دارند. آثار فرهنگی دوران پیش‌ازتاریخ (مس‌سنگی و مفرغ) در مرکز تپه و دامنه‌های جنوبی و غربی بیشتر قابل مشاهده است. این درحالی است که آثار دوران تاریخی در مرکز تپه و دامنه‌های جنوبی، غربی و شرقی دیده می‌شود. آثار مربوط به دوره اسلامی در تمام سطح تپه قابل رؤیت است. بنابراین باتوجه به آثار گردآوری شده از بررسی سطحی، از دوران پیش‌ازتاریخ تا دوره اسلامی همواره سطح استفاده از نواحی مختلف تپه گسترش یافته است، به طوری که در دوران پیش‌ازتاریخ عمدتاً نیمه جنوبی تپه مسکونی بوده است. این درحالی است که در دوره اسلامی تمام سطح تپه بتکی مورد استفاده قرار گرفته است. بنابراین نیمه غربی و جنوبی تپه که آفتاب‌گیرتر هستند، بیشترین کشش را برای استقرار در دوران پیش‌ازتاریخ، تاریخی و اسلامی داشته است و این درحالی است که نیمه شمالی و شرقی تپه کمتر مورد استفاده قرار گرفته است.

نمودار ۱. نمونه‌های گونه‌شناسی شده بررسی سطحی تپه بتکی (نگارنده، ۱۳۹۷).

جدول ۶. وجود آثار فرهنگی سطحی مربوط به ادوار مختلف از نواحی پنج‌گانه مورد بررسی در تپه بتکی (نگارنده، ۱۳۹۷).

دوره	جنوب	شرق	شمال	غرب	مرکز
مس و سنگ	*			*	*
مفرغ	*			*	*
تاریخی	*	*		*	*
اسلامی	*	*	*	*	*

تصویر ۵. موقعیت جغرافیایی تپه گریزان نسبت به تپه بتکی (Google earth, 2018؛ نگارنده، ۱۳۹۷).

کتابنامه

- ایزدپناه، حمید (۱۳۷۶). آثار باستانی و تاریخی لرستان. جلد اول و دوم، تهران: سلسله انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- پازوکی، ناصر و شادمهر، عبدالکریم (۱۳۸۴). آثار ثبت شده ایران در فهرست آثار ملی. تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری کشور.
- حیدری، مهدی؛ بیک محمدی، خلیل‌الله؛ ولدبیگی، ثروت؛ و حسینی‌نیا، سید مهدی (۱۳۹۴). «طبقه‌بندی و تحلیل گونه‌شناختی سفال عصر مفرغ تپه گریزان الشتر»، مجله پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، شماره ۸، دوره پنجم، بهار و تابستان، صص: ۲۱-۳۸.
- داوودی، داوود (۱۳۸۵). «بررسی شناسایی و مستندسازی آثار باستانی شهرستان الشتر (دهستان‌های فیروزآباد، یوسفوند و قلعه مظفری)». بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان لرستان (منتشر نشده).

- داوودی، داوود (۱۳۸۶). «بررسی و شناسایی و مستندسازی آثار باستانی شهرستان الشتر (دهستان دوآب)». بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان لرستان (منتشر نشده).

- سجادی، علی (۱۳۷۶). «بررسی و شناسایی آثار فرهنگی و تاریخی شهرستان الشتر». بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان لرستان (منتشر نشده).

- ساخت، رابرت (۱۳۸۲). «فرهنگ‌های تاریخی اولیه». باستان‌شناسی غرب ایران. گردآورنده فرانک هول. ترجمه زهرا باستی، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، صص: ۴۰۴-۳۴۰.

- واندنبرگ، لویی (۱۳۷۹). باستان‌شناسی ایران باستان. ترجمه عیسی بهنام. چاپ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

- Goff, C. (1971). "Luristan before the Iron age". *IRAN*. Vol.9. pp: 131-152.
- Henrickson, R. C. (1984). *Godin Tape, Godin III and central western Iran 2600-1500 B.C.* doctoral dissertation department of near eastern studies university of Toronto.
- Henrickson, R. C. (1986). "A regional perspective on Godin III cultural development in center western Iran". *IRAN*, Vol. 22. pp: 1-57.
- Stien, S. O. (1940). *Old routs in western Iran*. New York, Green Wood Press.